

ארכאולוגיה ומקרא
בפרוש האלף
השלישי: מבט מן
המרכז

ישראל פינקלשטיין
ניל אשר סילברמן

קתדרה
100

ארכאולוגיה ומקרא בפרוש האלף השלישי: מבט מן המרכז

שאלת ההתאמה בין הממצאים הארכאולוגיים לסיפור המקראי מרחפת כעננה מעל המחקר המדעי והשיח הציבורי זה עשרות שנים. העניין שהציבור בארץ ובעולם מגלה בנושא זה מצטיין בעליות ומורדות, בהתאם להתפתחויות התרבותיות והפוליטיות בכל חברה וחברה. עתה אנו נמצאים בשיאו של גל התעניינות כמעט חסר תקדים, לפחות בישראל, ובד בבד מתלהט הוויכוח וסוערות הרוחות. חוקרים המביעים דעה ביקורתית על ההיסטוריות של החומרים במקרא מואשמים בפוסט-ציונות, בניהיליזם ואף באיום על התרבות המערבית, ואילו אלו המביעים דעה שמרנית מתוארים כפונדמנטליסטים. אחדים מבעלי הדעה השמרנית נקטו לאחרונה גישה מבטלת, וכמין נבואת נחמה קבעו כי כל זה אינו אלא אפנה זמנית ובת חלוף, המושפעת מהלכי הזמן. אלא שאי-ההתאמה בין הארכאולוגיה למקרא אינה עניין חדש או אפנה קצרת ימים וגם אינה חלום בלהות העתיד לחלוף עם בוקר. אי-ההתאמה זו היא תוצאה של מאמץ אדיר של מחקר ביקורת המקרא זה כ-200 שנה ושל המחקר הארכאולוגי זה כ-100 שנה.

מצד ביקורת המקרא מקצת הדברים המושמעים היום נאמרו לראשונה כבר בראשית המאה התשע-עשרה, ורבים מהם עוצבו במחקר האירופי, בעיקר הגרמני, בסוף אותה מאה. די אם נזכיר כי המלומד הגרמני יוליוס ולהאוזן קבע כבר לפני כ-100 שנים, כלומר לפני התפתחותה של הארכאולוגיה המודרנית, כי תיאור תקופת האבות במקרא הוא השלכה לאחור של מציאות תקופת המלוכה.¹ מנאן שלא הארכאולוגיה היא המעוררת את הבעיה, אלא גישתנו לטקסט המקראי. במילים אחרות, גם ללא ממצאי הארכאולוגיה המחקר הביקורתי חולק על ההיסטוריות של רבים מן החומרים המקראיים הנוגעים לחלקים ניכרים של תולדות ישראל הקדום.

למעשה הארכאולוגיה נכנסה לזירת הדיון בהיסטוריות של המסופר במקרא - בעיקר למן שנות העשרים של המאה העשרים - כמכשיר שנועד להפריך את טענות החוקרים הביקורתיים ו'להציל' את המקרא מידי מבקריו. יוזמי הניסיונות לאשש את ההיסטוריות של סיפורי האבות, יציאת מצרים וכיבוש הארץ באמצעות חפירות במסופוטמיה, במצרים ובארץ-ישראל היו ברובם תאולוגים וחוקרי מקרא פונדמנטליסטים, שראו בעבודת השדה מכשיר להוכחת הטעויות שבמחקר הביקורתי של המקרא. כך נעשה שימוש בתוצאות החפירות במארי שעל הפרת ובנווי שבצפון עירק כדי לנסות ולהוכיח את קיומה של תקופת אבות באלף השני לפנה"ס.² בארץ-ישראל הוביל את הגישה הזו ויליאם פוקסוול אולברייט. בחפירות בתל בית מרסים שבשפלה ובתל אלפול ובבית-אל שבהר ובמחקרים שהסתמכו על עבודותיהם של אחרים, כגון הסקרים שערך גלסון גליק בנגב ובעבר הירדן, ביקש לאשש את סיפורי נודדי האבות, כיבוש הארץ וההתנחלות הישראלית.³ מה שמתחולל בעשורים

בשער המאמר: חומת לבני בוך וביצורים משער העיר דן מן המאה השמונה-עשרה לפנה"ס. על פי המקרא באותה התקופה הייתה זו העיר כנענית ליש (צילום: זאב רדובן)

בעמוד השמאלי (ובהמשך המאמר): משקולת בדמות ברוח, סרפנטין, מסופוטמיה, האלף הראשון לפנה"ס (צילום: ורפטיני ונציאן)

1 ראו: J. Wellhausen, *Prolegomena to the History of Ancient Israel*, New York 1957, pp. 318-336

2 ראו סקירה על תולדות מחקר 'תקופת האבות': T. Thompson, *The Historicity of the Patriarchal Narratives*, Berlin 1974; J.H. Hayes & J.M. Miller, *Israelite and Judean History*, London 1977, pp. 92-148

3 ראו למשל: W.F. Albright, *The Biblical Period from Abraham to Ezra*, New York 1963; idem, 'Abraham the

האחרונים הוא במידה מסוימת חזרה לאחור. תאוריות של חוקרים כאולברייט, כורש גורדון, רולאנד דה-וו, יגאל ידין, אברהם מלמט, אפריים ספייזר וג'ורג' ארנסט רייט⁴ על זיהוי תקופת האבות, על הרקע ההיסטורי ליציאת מצרים ועל ההיסטוריות של כיבוש הארץ קורסות ואנו חוזרים אל נקודת ההתחלה.

הנסיגה בעניין ההיסטוריות של חלקים גדולים מן הטקסט המקראי התרחשה בצורה הדרגתית. רק לפני שנות דור ניצבה שאלת קיומם של תקופת אברהם או של כיבושי יהושע בחזית המחקר, ומי שעדע על אמתות הספור המקראי זכה לקיתונות של רותחין. עתה מעטים הם החוקרים - בתחומי ביקורת המקרא והארכאולוגיה כאחד - המנסים לזהות את תקופת האבות או את הערים שהחריב יהושע. עניינים אלה ירדו כמעט לחלוטין מסדר היום של המחקר. חזית הדיון נעה קדימה מבחינה כרונולוגית והתייצבה בשנים האחרונות בתקופת הממלכה המאוחדת, בניסיון לברר את ההיסטוריות של הדמויות - דוד ושלמה - ושל היקף האימפריה שהקימו כביכול.⁵ בסוגיה זו התגבשו זה מול זה שני מחנות: המינימליסטים, הגורסים כי דוד ושלמה, שאינם נזכרים בתעודות חוץ-מקראיות, אינם דמויות היסטוריות, וכי החומרים המקראיים, שנכתבו מאוחר - בתקופה הפרסית או ההלניסטית - אינם משקפים את ההיסטוריה של תקופת המלוכה,⁶ ומולם חוקרים המגנים בלהט על קיומה של אימפריית הווה של דוד ושלמה, וכמו בעבר מגייסים את הארכאולוגיה כ'נשק סודי' לאשש את המקרא.⁷ ברשימה קצרה זו ננסה להשמיע, בעניין זה ובאחרים, את דעת המרכז. ובאמרנו 'מרכז' אין כוונתנו למרכז השיח הישראלי, אלא למרכז מחקר ביקורת המקרא ותולדות ישראל הקדום.

מבלי להיכנס כאן לעובי הקורה של הוויכוח על אודות הממלכה המאוחדת, יש לציין כי למבקרי ההיסטוריות של המקור המקראי נותר להיאבק עוד רק על פרק זמן קצר למדי, שכן המסופר במקרא על שהתרחש למן המאה התשיעית לפה"ס נתמך באופן כללי על ידי תעודות חיצוניות - מצריות, אשוריות ובבליות - ואף על ידי מקורות כתובים מן המרחב שלנו, כגון מצבת מישע מלך מואב והכתובת הארמית מתל דן. מקורות אלה מזכירים מלכים מישראל ומיהודה, כגון אחאב, יהוא וחזקיהו, וכמו כן הם מעידים על אירועים שנוכרים במקרא, כגון מסעו של שישק מלך מצרים לארץ-

Hebrew: A New Archaeological Interpretation', *BASOR*, 168 (1961), pp. 36-54; idem, 'The Israelite Conquest of Canaan in the Light of Archaeology', *ibid.*, 74 (1939), pp. 11-23

4 ראו למשל: R. de-Vaux, *The Early History of Israel*, Philadelphia 1978; Y. Yadin, 'Is the Biblical Account of the Israelite Conquest of Canaan Historically Reliable?', *BAR*, 8 (1982), pp. 16-23; A. Malamat, 'Conquest of Canaan: Israelite Conduct of War According to Biblical Tradition', *Encyclopedia Judaica Year Book* 1975/6, Jerusalem 1976, pp. 166-182; E.A. Speiser, *Genesis*, Garden City 1964, pp xvii-lxi; G.E. Wright, 'Epic of Conquest', *BA*, 3 (1940), pp. 24-40

5 ראו מגוון של דעות אצל: V. Fritz & P.R. Davies (eds.), *The Origins of the Ancient Israelite States*, Sheffield 1996

6 ראו למשל: P. Davies, *In Search of Ancient Israel*, Sheffield 1992; T.L. Thompson, *Early History of the Israelite People*, Leiden 1992; N.P. Lemche, 'Is it Still Possible to Write a History of Ancient Israel?' *Scandinavian Journal of Old Testament*, 8 (1994), pp. 165-190

7 ראו למשל: W.G. Dever, 'Archaeology and the "Age of Solomon": A Case-Study in Archaeology and Historiography', L.K. Handy (ed.), *The Age of Solomon: Scholarship at the Turn of the Millennium*, Leiden 1997, pp. 217-251

ישראל (מלכים א יד, כה-כו), העימות בין ממלכת ישראל לחזאל מלך ארם דמשק (מלכים ב י, לב- לג; יב, יח; יג, ג, ז, כב) ומסעו של סנחריב מלך אשור נגד יהודה בימי חזקיהו (שם ב יח, יג-יט, לז).⁸

אולם גם כשמדובר בתקופות היסטוריות לחלוטין, כשאין חולק על קיומן של הנפשות הפועלות ועל המתווה הכללי של המאורעות, יחסי המקרא והארכאולוגיה אינם פשוטים כלל ועיקר. דוגמה טובה לכך ניתן למצוא בתולדות יהודה ב'מאה האשורית',⁹ היינו במאת השנים שלמן כיבוש הגליל בידי תגלת פלאסר השלישי (732 לפה"ס), כיבוש שבעקבותיו הגיע האיום האשורי גם לשעריה של יהודה, ועד שנסוגה אשור מארץ-ישראל. במרביתו של פרק זמן זה שלטו ביהודה שלושה מלכים – סב, בן ונכד משושלת בית דוד. אחז, הראשון בהם, מוצג במקרא כחוטא וכמי שסיכן את עצמאותה של יהודה מול אשור.¹⁰ חזקיהו בנו מתואר כצדיק שהלך בדרכי אלוהי ישראל וכגיבור שעמד בעוז מול צבא אשור. ומנשה, הנכד ששלט במשך למעלה מחצי מאה, מוצג כגדול החוטאים וכראש לנבלים, והסופר המקראי אף מתאר אותו כאחראי לחורבן ירושלים בידי הבבלים; חטאיו היו כה גדולים שאפילו נכדו יאשיהו – הצדיק המוחלט – לא הצליח לכפר על מעשיו.¹¹

והנה המחקר הארכאולוגי של הדור האחרון גילה עד כמה תדמיות אלה אינן נכונות, או לפחות אינן מלאות מבחינה היסטורית. אחז, מתברר, הוא שהושיע את יהודה מגורלה המר של ממלכת ישראל. בנקטו מדיניות של שיתוף פעולה עם אשור הוא הוביל את יהודה לשגשוג כלכלי חסר תקדים ולמעשה היה הראשון שהעלה אותה על במת ההיסטוריה. ההתיישבות בהר פרוחה בימיו, ירושלים הלכה וגדלה ויהודה התפשטה אל אזורים ספר כגון בבקעת באר-שבע. חזקיהו, לעומתו, ניהל באחרית ימיו מדיניות חוץ פזיזה והרפתקנית שהביאה אסון על יהודה: סנחריב מלך אשור זרע הרס ומוות כמעט בכל רחבי הממלכה, חלקים חשובים של יהודה נקרעו ממנה ונמסרו לערי פלשת, ורק ירושלים ניצלה ברגע האחרון.¹² ומנשה הוא המלך ששיקם את יהודה. הוא ניהל

8 ראו: B. Halpern, 'Erasing History: The Minimalist Assault on Ancient Israel', *Bible Review* (December 1995), pp. 26-47

9 ראו: נ' נאמן, 'מדיניותם של אחז וחזקיהו כלפי אשור בימי סרגון ובראשית ימי סנחריב', ציון, נט (תשנ"ד), עמ' B. Halpern, 'Jerusalem and the Lineages in the Seventh Century BCE: Kinship and the Rise of Individual Moral Liability', idem & D.W. Hobson (eds.), *Law and Ideology in Monarchic Israel*, Sheffield 1991, pp. 11-107

10 על דמותו של אחז במקרא ראו למשל: R. Nelson, 'The Altar of Ahaz: A Revisionist View', *Hebrew Annual Review*, 10 (1986), pp. 267-276; K.A.D. Smelik, 'The New Altar of King Ahaz (2 Kings 16) Deuteronomistic Re-Interpretation of a Cult Reform', M. Vervenne & J. Lust (eds.), *Deuteronomy and Deuteronomistic Literature*, Leuven 1997, pp. 263-278; N. Naaman, 'The Deuteronomist and Voluntary Servitude to Foreign Powers', *JSOT*, 65 (1995), pp. 37-53

11 על דמותו של מנשה במקרא ראו למשל: P.S.F. Van Keulen, *Manasseh through the Eyes of the Deuteronomists*, Leiden 1996; E. Eynikel, 'The Portrait of Manasseh and the Deuteronomistic History' *VT*, 48 (1998), pp. 473-514

12 על חורבנות סנחריב ראו למשל: D. Ussishkin, *The Conquest of Lachish by Sennacherib*, Tel-Aviv 1982; N. Naaman, 'Sennacherib's Campaign to Judah and the Date of the LMLK Stamps', *VT*, 29 (1979), pp. 61-86 על קריסת המערכת היישובית בשפלה ראו י' דגן, 'שפלת יהודה בתקופת המלוכה לאור החפירות והסקר הארכאולוגי', עבודת מוסמך, אוניברסיטת תל-אביב, תשנ"ב.

מדיניות ראלפוליטיק מזהירה של שיתוף פעולה עם אשור, והביא לפריחה הגדולה מכולן. בימיו הייתה יהודה לראשונה למדינה של ממש. היא נכנסה למעגל הכלכלה האשורית והשתתפה בסחר השמן ובסחר הערבי. היא התפשטה אל רחבי בקעת באר-שבע, וחזרה ככל הנראה אל מחוזות השפלה שנקרעו ממנה בימי חזקיהו.¹³

כיצד אפשר להסביר את ההבדל העמוק בין התיאור המקראי לבין ממצאי הארכאולוגיה ומסקנותיה כשמדובר בתקופה שהמאורעות המרכזיים שהתחוללו בה אינם שנויים במחלוקת? התשובה היא שאי אפשר להשוות בין תיאורי המקרא לאלה של הארכאולוגיה ללא הבנת ההבדלים התהומיים ביניהם. הארכאולוגיה, גם אם יש בה מגבלות לא מבוטלות הכרוכות בקביעת אופיו של הממצא, תאריכו ופירושו, מתארת תמונה אובייקטיבית פחות או יותר, בזמן אמתי. התיאור המקראי לעומת זאת נכתב זמן רב לאחר המאורעות, וחשוב מכך, הוא נובע ממניעים אידאולוגיים ותאולוגיים של הסופר.

החוקרים מחלקים את החיבורים ה'היסטוריים' במקרא באופן כללי לשלושה: התורה (או החומש: The Pentateuch), ההיסטוריה של בעל ספר דברים (יהושע עד סוף ספר מלכים The Deuteronomistic History), להלן: ההיסטוריה הדויטרנומיסטית) והגוש של דברי הימים, עזרא ונחמיה. הגוש של דברי הימים, עזרא ונחמיה אינו מענייננו כאן, שכן הוא נכתב לאחר שיבת ציון,¹⁴ ולכן ספק רב עד כמה אפשר להסתמך על עניינים שאינם נזכרים בספר מלכים אלא רק בספר דברי הימים - שמשקף מציאות מאוחרת ורעיונות מאוחרים - בכתיבת ההיסטוריה של תקופת המלוכה.¹⁵ תאריכם של שני המקורות האחרים והיחס ביניהם נתונים במחלוקת בין החוקרים.

אשר לחומש (למעשה ארבעת הספרים הראשונים), מרבית החוקרים דבקים גם היום בהנחותיה הבסיסיות של תורת התעודות, הגורסת כי הוא מורכב מארבעה מקורות עיקריים, וכי נוסף על כך ניכרת בו טביעת ידם של עורכים.¹⁶ רבים מן החוקרים גורסים כי מקור J (המקור היהויסטי - על פי הופעת שם אלוהי ישראל בטקסט) נתחבר ביהודה, וכי מקור E (המקור האלוהיסטי) נתחבר בישראל - שניהם בתקופת המלוכה. אין חולק כי המקור הכהני (P) הגיע לצורתו הסופית לאחר חורבן יהודה וירושלים, אולם נוש ויכוח בשאלה אם יש בו רובד קדום, מסוף תקופת המלוכה.¹⁷ העורך הסופי (R) פעל ככל הנראה בתקופת שיבת ציון. מקור J הוא החשוב ביותר לענייננו, שכן הוא מקור שלם וקדום יחסית, העוסק בראש ובראשונה ביהודה ובצרכיה. הדעות על תאריך חיבורו

13 ראו: I. Finkelstein, 'The Archaeology of the Days of Manasseh', M.D. Coogan, C. Exum & L.E. Stager (eds.), *Scriptures and other Artifacts: Essays on the Bible and Archaeology in Honor of Philip J. King*, Louisville 1994, pp. 169-187

14 ראו למשל: M. Noth, *The Chronicler's History*, Sheffield 1987; F.M. Cross, 'A Reconstruction of the Judean Restoration', *JBL*, 94 (1975), pp. 4-18; R.W. Klein, 'Ezra-Nehemiah, Books of', *The Anchor Bible Dictionary*, II, New York 1992, pp. 731-742

15 ראו למשל: נות (שם).

16 ראו סיכום אצל: R.E. Friedman, *Who Wrote the Bible?* New York 1987

17 לעניין זה ראו: M. Haran, 'Behind the Scenes of History: Determining the Date of the Priestly Source', *JBL*, 100 (1981), pp. 321-333; A. Hurvitz, 'Dating the Priestly Source in Light of the Historical Study of Biblical Hebrew a Century after Wellhausen', *BZAW*, 100 (1988), pp. 88-99

חלוקות בין אלה הגורסים כי הדבר קרה בימי הממלכה המאוחדת או מעט אחריה¹⁸ לבין אלה המאחרים את הכתיבה לתקופת הגלות במאה השישית לפה"ס.¹⁹

למיטב הבנתנו המציאות היישובית, הגאוגרפית-היסטורית והארכאולוגית המסתמנת ממקור J מצביעה על זמן שבין שתי התקופות האלה, מאוחר בתולדותיה של ממלכת יהודה, כנראה במאה השביעית לפה"ס. עוד נעמוד על עניין זה בדוגמאות שנביא בהמשך, אך כבר כאן נציין כי מקור J עוסק בעיקרו במרכזיותה ובעליונותה של יהודה בתוך ההוויה הישראלית ומול שכניה. הוא מטפל ביצירת עבר קדום אחיד לכל ישראל, ומציב את הגבולות האתניים בין 'אנחנו' (יהודה) ל'הם' (כל האחרים). הוא רווי באידאולוגיה של יהודה בסוף תקופת הבית הראשון. השאלה היא אם ניתן להפריד בין המציאות המאוחרת, של ימי הכתיבה, לבין המציאות ה'מקורית', של המאורעות עצמם. לשון אחר, רבים מן החוקרים סברו כי סיפורי האבות ומצרים, אף אם הועלו על הכתב בתקופה מאוחרת יחסית, עשויים לשמר מסורות קדומות, שעברו בעל פה מאב לבנו. דוגמה טובה לכך היא פרשת יציאת מצרים, שנזכרת רבות אצל הנביא הושע במאה השמינית לפה"ס, כלומר קודם לתאריך שבו נכתבו הדברים על פי מיטב שיפוטנו.²⁰ אולם גם אם מסורות כאלה עומדות בבסיס חלק מן התיאורים, עדיין קיים ספק באותנטיות ההיסטורית שלהם.²¹ ועוד, בהתחשב בכך שהסקסט נכתב בצורה התואמת את האידאולוגיה של הסופרים, השאלה היא אם ניתן בכלל לשחזר מתוכו מסורות קדומות כאלה ואת ההיסטוריה המסתתרת בתוכן.

גם על תאריך כתיבת ההיסטוריה הדו־טרונומיסטית ועל מספר העריכות שעברה נטוש ויכוח. החוקר הגרמני מרטין נות, שזיהה את היצירה הזו כיחידה אחת אחידה מבחינה ספרותית, תיארך אותה למימי הגלות, וראה בה ניסיון להעלות את דברי ימי האומה על הכתב לאחר שואת החורבן, במטרה להסביר מבחינה תאולוגית מה וכיצד אירע וכדי לארגן מחדש את העם.²² תלמידיו מאסכולת גטינגן נקטו תאריך דומה, אולם פירקו את היצירה למעשי עריכה אחדים.²³ גישה זו מסבירה עניינים רבים, למשל את הנימה הפסימית בחיבור, את העיסוק בהגדרת גבולות אתניים ואת הרגש האנטי־מלוכני המבצבץ במקומות אחדים בטקסט. מנגד התייצבו החוקר האמריקני פרנק מור קרוס ותלמידיו.²⁴ לדעתם

- 18 ראו לאחרונה: R.E. Friedman, *The Hidden Book in the Bible*, San Francisco 1999
- 19 ראו למשל: J. Van Seters, *Prologue to History: The Yahwist as Historian in Genesis*, Louisville 1992
- 20 על האפשרות כי תיאור יציאת מצרים משקף זיכרונות עמומים שנשמרו מפרשת 'גירוש ההיקסוס' ממצרים באמצע האלף השני לפה"ס ראו: D. Redford, 'An Egyptological Perspective on the Exodus Narrative', A.F. Rainey (ed.), *Egypt, Israel, Sinai: Archaeological and Historical Relationships in the Biblical Period*, Tel-Aviv 1987, pp. 137-161
- 21 ראו: נ' נאמן, 'ההיסטוריוגרפיה, עיצוב הזיכרון הקיבוצי ויצירת תודעה היסטורית בעם ישראל בסוף ימי הבית הראשון', ציון, ס (תשנ"ה), עמ' 449-472.
- 22 ראו: M. Noth, *The Deuteronomistic History*, Sheffield 1981
- 23 ראו למשל: R. Smend, 'Das Gesetz und die Völker: Ein Beitrag zur deuteronomistischen Redaktionsgeschichte', H.W. Wolff (ed.), *Probleme biblischer Theologie*, Munich 1971, pp. 494-509; W. Dietrich, *Prophetie und Geschichte: Eine redaktionsgeschichtliche Untersuchung zum deuteronomistischen Geschichtswerk*, Göttingen 1972; T. Veijola, *Das Königtum in der Beurteilung der deuteronomistischen Historiographie: Eine redaktionsgeschichtliche Untersuchung*, Helsinki 1977
- 24 ראו בעיקר: F.M. Cross, *Canaanite Myth and Hebrew Epic: Essays in the History of the Religion of Israel*, Cambridge 1973, pp. 274-289; R.D. Nelson, *The Double Redaction of the Deuteronomistic History*, Sheffield

ההיסטוריה הדויטרנומיסטית הועלתה על הכתב לראשונה ובצורה כמעט מלאה בימי יאשיהו מלך יהודה, ונועדה לשמש תשתית אידאולוגית לפעולותיו בתחום ריכוז הפולחן ולשאיפותיו להתפשטות טריטוריאלית אל המחוזות הישראליים שפינתה אשור הנסוגה. דומה כי את האידאולוגיה שהטקסט אמור היה לשרת אפשר לכתוב: אל אחד, מקדש אחד, בירה אחת (ירושלים) ומלך אחד (משושלת בית דוד). היא הדגישה את ריכוז הפולחן בירושלים ואת ההבטחה האלוהית הנצחית לשושלת בית דוד. למיטב הבנתנו היא יצרה למעשה לראשונה את רעיון הפני-ישראליות. ההיסטוריה הדויטרנומיסטית המקורית (Dtr¹ בלשון המחקר) הגיעה לשיאה בתיאור יאשיהו כמלך הצדיק המוחלט של שושלת בית דוד. לאחר החורבן היא עברה עריכה (Dtr² בלשון המחקר) ובשלב זה תוארה בקיצור אחרית ימיה של יהודה למן מותו הבלתי צפוי של יאשיהו ועד לאחר החורבן והאירועים הוסברו מבחינה תאולוגית. אנו מקבלים את התאוריה של קרוס. היא מסבירה היטב את הדגש בטקסט על ההבטחה הנצחית שנתן אלוהי ישראל לדוד ושושלתו ולבירתם ירושלים (שכן אילו נכתבו הדברים לאחר החורבן היה הדבר מתפרש כהבטחה ריקה מתוכן). יתרה מזו, רק כך ניתן להבין מדוע מגיע החיבור לשיאו (האופטימי!) בתיאור הרפורמה של יאשיהו ומדוע תיאור החורבן כה קצר ולקוני. ולבסוף, רק כתיבת החיבור בירושלים, ליד מקורות חצר המלוכה, יכולה להסביר את ההיכרות של המחבר עם המתווה הכללי של מאורעות קודמים בתולדות המלוכה.

אין צל של ספק כי מחברה של ההיסטוריה הדויטרנומיסטית אכן השתמש במקורות קודמים לימיו, שאלמלא כן כיצד ידע למשל על מסעו של שישק מלך מצרים ליהודה 300 שנים לפני ימיו? יתרה מזו, יש מן החוקרים הגורסים כי הוא אף שילב בחיבורו חטיבות טקסט שלמות שקדמו לימיו.²⁵ הארכאולוגיה ממלאת תפקיד ראשי בזיהויים של חומרים קדומים כאלה בטקסט. היא מלמדת למשל כי אי אפשר להבין את תיאור מקדש שילה אלא על רקע קדום, שכן החפירות באתר הראו כי הוא חרב וירד מגדולתו לחלוטין במאה העשירית לפנה"ס לכל המאוחר.²⁶ ובקראנו את סיפור החזרת ארון הברית לקריית-יערים דרך בית-שמש (שמואל א 1) טוב שנדע כי במאה השביעית לפנה"ס, עת הועלו הדברים על הכתב, לא היה בבית שמש יישוב של ממש. ועוד דוגמה, תיאור חבורתו של דוד בדרום הר יהודה הוא תיאור מובהק של חבורת עפירו - קבוצה של אנשים קשי יום הנמצאים בשולי החברה, והפועלים בשולי המרכזים המיושבים.²⁷ את המציאות הדמוגרפית המשתקפת בסיפורים אלה קשה להבין על רקע תקופה מתקדמת בתולדותיה של הממלכה הדרומית עת היה האזור מיושב בצפיפות.

1981; R.E. Friedman, *The Exile and Biblical Narrative: The Formation of the Deuteronomistic and Priestly Works*, Chico 1981. בין החוקרים המסכימים כי החיבור הדויטרנומיסטי הראשון נכתב בימי המלוכה יש המציעים כי גרסה ראשונה נכתבה כבר בימי חזקיהו, ראו למשל: A.D.H. Mayes, *The Story of Israel between Settlement and Exile: A Redactional Study of the Deuteronomistic History*, London 1983; B. Halpern & D.S. Vanderhooft, 'The Editions of Kings in the 7th-6th Centuries B.C.E', *HUCA*, 62 (1991), pp. 179-244

25 ראו למשל: A. Rofé, 'Ephraimite versus Deuteronomistic History', D. Garrone & F. Israel (eds.), *Storia e tradizioni di Israele*, Brescia 1991, pp. 221-235

26 ראו: I. Finkelstein, 'The History and Archaeology of Shiloh from the Middle Bronze Age II to Iron Age II', idem (ed.), *Shiloh: The Archaeology of a Biblical Site*, Tel-Aviv 1993, pp. 383-389

27 ראו למשל: N. Naaman, 'Habiru and Hebrews: The Transfer of a Social Term to the Literary Sphere', *JNES*, 45 (1986), pp. 271-288

לפיכך סביר שסיפורי דוד בדרום יהודה משקפים מציאות קודמת למאה השמינית לפה"ס. בעשותו שימוש בחומרים קדומים חייב היה המחבר להציגם בצורה נכונה באופן כללי, בעיקר במקרים של אירועים שהיו קרובים בזמן לימיו או של אירועים שזכרם השתמר היטב ברבים, שאלמלא כן היה מאבד את אמון קוראיו. אך גם כך קשה לדעת עד כמה עיוותו האידאולוגיה שלו ומגמותיו את המקורות הקדומים שבהם השתמש. כלל ברזל הוא אפוא, שיש לדון בכל מקרה ומקרה לגופו, ואין להתייחס אל הטקסט בצבעי שחור ולבן. לכן ניסיון לערער על מחקר זה או אחר רק כיוון שמחברו מקבל מקור אחד ודוחה מקור אחר נוגד את הידע שנצבר ב־200 שנות חקר מקרא.

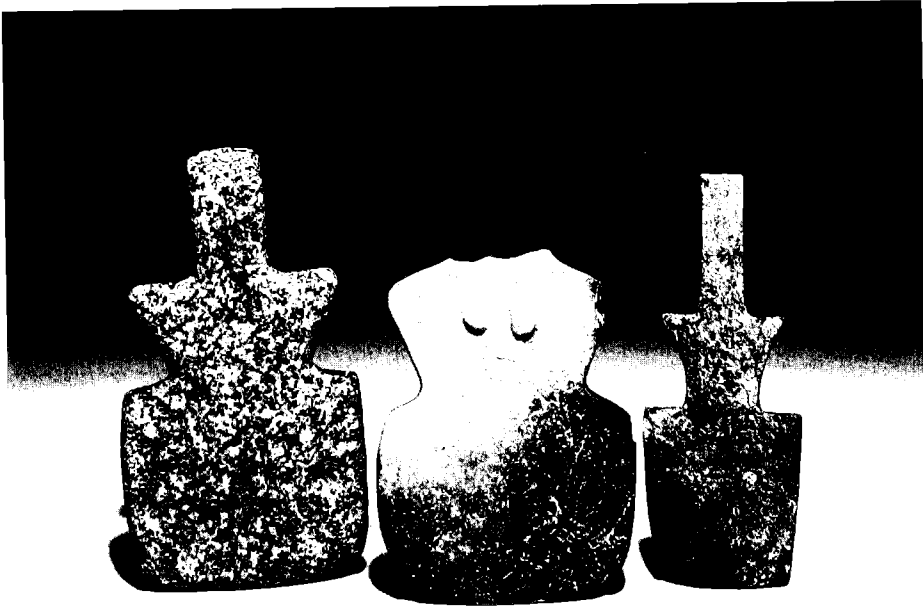
כל אלה מראים עד כמה יש להיזהר בהיסטוריות של החומרים ההיסטוריים במקרא. לדוגמה בעל ההיסטוריה הדיטרונומיסטית תיאר את ממלכת הצפון מתוך נקודת ההשקפה שלו כ־100 שנה לאחר חורבנה. מצד אחד גישתו אל הממלכה הצפונית הייתה שלילית בתכלית. הוא ראה בה גוף חוטא, שבגלל מעשי ירבעם בן נבט איבד את זכות קיומו עם הולדתו. מצד אחר כדי ליצור את המסד לטענת יאשיהו כי הוא היוורש הלגיטימי של שטחי ישראל שאיננה, וכי הוא המלך היחיד של האוכלוסייה הישראלית הגדולה שנשארה במקומותיה ולא הלכה בגלות, העניק לה המחבר 'חיבוק דוב' מאוחר והציגה כממלכה אחת ליהודה. מכאן מובן הקושי בשחזור אמין של תולדות ממלכת ישראל מתוך ההיסטוריה הדיטרונומיסטית. מלכים גדולים מבחינת כוחם, הישגיהם הטריטוריאליים ועבודות הבנייה שלהם, כגון אחאב וירבעם השני, הושחרו בידי הסופר ומפעלותיהם גומדו, ורק המקורות החיצוניים והארכאולוגיה מלמדים על עצמתם האמתית. גם לגבי יהודה יש להניח כי כל דעה שלא תאמה את ההשקפות הדיטרונומיסטיות לא נכנסה אל הקודקס, ודברים אלה אמורים כמובן גם בספרות הנבואה. לפיכך גם במקרה זה באה לביטוי במקרא עמדתו של צד אחד בחברה של יהודה במאה השביעית, אף על פי שמבין השיטין של הטקסט ברור כי היו גם צדדים נוספים.

כך או כך העיקר לדעתנו הוא שתיאורי תולדות ישראל בחומש ובהיסטוריה הדיטרונומיסטית כאחד נכתבו ברובם באחרית ימיה של ממלכת יהודה, במאה השביעית לפה"ס, ועברו עריכות מאוחרות יותר בתקופת הגלות ובתקופת שיבת ציון.²⁸

בדור האחרון התחולל שינוי דרמטי ביחסי המקרא והארכאולוגיה. בתחילה, במאה התשע־עשרה ובראשית המאה העשרים, נבחן הטקסט כשלעצמו, כלומר ללא בחינה ארכאולוגית מקבילה. אחר כך נכנסה הארכאולוגיה לזירה, אלא שבתחילה היא שימשה כשפחה של חקר הטקסט. היא נקראה לאשר (ורק לעתים נדירות לדחות) מקור זה או אחר. רק בדור האחרון הארכאולוגיה מתפתחת בדרכים עצמאיות משלה, וזאת בשני מישורים.

ראשית, לגבי התקופות המוקדמות, באין טקסטים היסטוריים של ממש, הארכאולוגיה מספקת את העדות הבלעדית לתולדות ישראל. הדוגמה הטובה ביותר לכך היא חקר ה'התנחלות הישראלית'. הסקרים והתפירות של הדור האחרון שללו במידה זו או אחרת את שלוש התאוריות הקלסיות על ראשית ישראל – כיבוש צבאי, חדירה שקטה של נוודים מן הספר ומהפכה חברתית שבאה משורות

28 על קרבה רעיונית וכרונולוגית בין החומש להיסטוריה הדיטרונומיסטית ראו סקירת ספרות אצל: R.N. Whybray, *The Making of the Pentateuch: A Methodological Study*, Sheffield 1987, pp. 221-235

צלמיות כינור מן האלף הרביעי לפה"ס

מימין: גלוסקמה שנתגלתה במערת נטיפים בפקיעין, מן התקופה הכלכלית, שבה היתה קבורת העצמות המשנית – מנהג נפוץ ביותר (צילום: מי סילברמן)

משמאל: צלמית אישה מן התקופה הכלכלית לפה"ס 3500-4500

הצפוני. ובימי שיבת ציון הייתה חברון חלק מאידומיאה שמחוץ לגבולות פחוות יהוד. תושבי הפחוות בוודאי ידעו על מרכזיותה של חברון בתקופת הבית הראשון, וסיפור קבורת האבות בעיר זו חיזק את הקשר שלהם אל הטריטוריה הזו. ודוגמה נוספת: סיפור יציאת אברם מאור כשדים הוא גם כן ממקור כוהני, ולפיכך אפשר להניח כי הוא משקף את תקוותיהם של גולי יהודה שישבו בבבל, ושהוא בבחינת התבוננות 'לאחור' אל מעשה שאירע כבר פעם אחת בעבר. אברם - האב הדרומי המובהק - יצא מבבל, קיבל הבטחה אלוהית, הקים משפחה, וזו יצרה עם שהגיע להישגים מזהירים. משהו השתבש, צאצאי אברהם חטאו ולכן הלכו בגולה. אולם לא אבדה התקווה - אפשר להתחיל מחדש ולהימנע מטעויות העבר. כל זה אינו שולל כמובן את האפשרות שהמסורות עצמן מקורן קדום לזמן הכתיבה, אלא שזיהוי גרעין היסטורי עתיק בסיפורים אלה, כמו באחרים, איננו אפשרי.

הוא הדין בסיפור יציאת מצרים. חוקרים רבים עשו ניסיונות נואשים למצוא בו ראליה פרעונית של תקופת הברונזה המאוחרת⁴⁰ או לפחות להסביר כיצד התגלגלו במהלך תקופת הברזל מסורות קדומות מתקופת הברונזה המאוחרת והגיעו אל הסופרים המאוחרים.⁴¹ אולם האגיפטולוג דונלד רדפורד הראה בצורה משכנעת כי הראליה הגאוגרפית, היישובית וההיסטורית בדלתא של הנילוס המשתקפת מן הסיפור מתאימה אך ורק לתקופת הפריחה באזור זה בימי השושלת המצרית העשרים ושש (השושלת הסאיתית). כלומר במאה השביעית והשישית לפה"ס.⁴² לכל הפחות ניתן לומר כי אין בסיפורים דבר שאי אפשר להסבירו על רקע תקופה זו. על כך יש להוסיף כי המחקר הארכאולוגי במקומות היחידים בפרשת הנדודים במדבר שניתן לזהותם בוודאות - מגדל, בעל-צפון, קדש-ברנע ועציון-גבר - מצביע על קיומם של יישובים שם אך ורק במאה השביעית והשישית לפה"ס.

רדפורד הוסיף והציע כי בפרשת יציאת מצרים נשמע הד עמום למה שקרה בדלתא במחצית הראשונה של האלף השני לפה"ס. באותה עת צמחה באזור זה קהילה כנענית גדולה והקימה שושלת מקומית, ולבסוף גורשה ממצרים.⁴³ סיפור קדום זה עשוי היה להשתמר לדעתו בכנען-ישראל במשך מאות שנים וכך להתגלגל אל המקרא.⁴⁴ אולם ספק רב בעינינו אם אפשר יהיה אי פעם לאשש או לדחות רעיון זה. כך או כך, ברור כי מסורת יציאת מצרים קדמה לתקופה שבה הועלתה על הכתב, שכן היא מופיעה בנבואות הושע, שזמנן המאה השמינית לפה"ס. וכאן עלינו לחזור אל השאלה אם ניתן לזהות בסיפור את הצרכים האידאולוגיים של תקופת הכתיבה והעריכות, באחרית ימיה של יהודה, בשנות הגלות ובימי שיבת ציון. האם ייתכן למשל כי הסיפור הקדום על ההתנגשות עם מצרים והניצחון

40 ראו למשל: A. Malamat, 'The Exodus: Egyptian Analogies', E.S. Frerichs & L.H. Lesko (eds.), *Exodus: The Egyptian Evidence*, Winona Lake 1997, pp. 15-26; F.J. Yurco, 'Merneptah's Canaanite Campaign and Israel's Origins', *ibid.*, pp. 27-55; N.A. Samah, 'Israel in Egypt: The Egyptian Sojourn and the Exodus', H. Shanks (ed.), *Ancient Israel: From Abraham to the Roman Destruction of the Temple*, Washington 1999, pp. 33-54

41 ראו: B. Halpern, 'The Exodus and the Israelite Historian', *Eretz-Israel*, 24 (1993), pp. 89-96

42 ראו: רדפורד (לעיל, הערה 20); D. Redford, *Canaan and Israel in Ancient Times*, Egypt, Princeton 1992, pp. 408-429

43 על הממצא בתל א-דבע, האתר המרכזי לעניין זה, ראו: M. Bietak, *Avaris the Capital of the Hyksos: Recent Excavations at Tell ed-Daba*, London 1996

44 רדפורד (לעיל, הערה 42), עמ' 412-413.

עליה בעזרת אלוהי ישראל התאים למה שהתרחש בסוף המאה השביעית לפה"ס, בשעה שהגורם היחיד שעמד בפני מימושו של החלום הפן-ישראלי של יאשיהו והצרו היה שלטונה של השושלת העשרים ושש בשטחים שפינתה אשור?⁴⁵ והאם אפשר שגולי בבל ושבי ציון מצאו יסוד לתקווה בכך שבני ישראל שסבלו במצרים יצאו משם בכוח האל ולאחר נדודים במדבריות מסוכנים כבשו לבסוף את כנען; בכך שכול זה כבר קרה פעם אחת,⁴⁶ והוביל ליצירת ממלכת הזוהר של דוד ושלמה? בדומה לכך ניתן להסביר פרקים בהיסטוריה הדוֹיטרונומיסטית. בספר יהושע מתואר כיבושה של ארץ-ישראל במלחמות מצור וקרבות שדה כנגד מלכי כנען ובהנהגת מצביא מזהיר. בתום המלחמה שקטה הארץ, אם כי נותרו חלקים שלא נכבשו, הרי הם חבלי 'הארץ הנשארת' (יהושע יג, ב-ו). בפרק הראשון בספר שופטים מוצגת תמונה שונה משהו, של מלחמות כיבוש מקומיות בדרום הארץ ושל כישלון שבטי הצפון להוריש רבות מן הערים הכנעניות שבקרבתם. על סמך התיאור בספר יהושע יצאו אולברייט, ידין ואחרים לזהות את מעשי הכיבוש של יהושע בתלי כנען, כגון בית-אל, חצור ולכיש.⁴⁷ אולם במרוצת השנים הצביעו מחקרים ארכאולוגיים על כך שלסיפור הכיבוש הצבאי של כנען אין יסוד במציאות ההיסטורית.⁴⁸ התברר כי רבות מן הערים הנזכרות בפרשת הכיבוש – כגון ערד, העי וחשבון – לא היו מיושבות כלל בתקופת הברונזה המאוחרת, ואחרות, כגון ירמות, לא היו יותר מכפריר זעיר ודל. החוקרים הגרמנים לא הופתעו מגילויים אלה, כיוון שעוד בזמן שנראה היה כי הממצאים מאששים את תיאורי הכיבוש הם הציעו להבין את מרביתם כסיפורים אטיולוגיים, כלומר כסיפורי גבורה עממיים שחיברו הישראלים בתקופת הברזל כדי להסביר את מציאותם של עצמים חריגים בסביבתם, כגון החורבות העצומות של עיר האלף השלישי בא-תל שליד בית-אל במקרה של סיפור העי או מערה גדולה ואבן לפתחה במקרה של מקדה.⁴⁹ נוסף על כל זאת עדויות מצטברות מחפירות בערים שנוכרות בפרשת הכיבוש, ושאכן היו מרכזים של ערי מדינה כנעניות – כגון חצור, לכיש ומגידו – מצביעות על כך שחורבן ערי כנען היה הדרגתי והתרחש במהלך כ-100 שנה, החל באמצע המאה השלוש-עשרה וכלה באמצע המאה השתיים-עשרה לפה"ס. ולבסוף, החוקרים רובם ככולם סבורים היום כי חורבן ערי כנען היה חלק מן הקריסה הכללית של מערכות העולם הישן שהתחוללה באותה עת בכל רחבי הים התיכון המזרחי, וכי גורמים כגון קשיים פנימיים במערכות העולם הישן והגירה של קבוצות גויי ים מילאו תפקיד חשוב בהתרחשויות באזור באותה תקופה.⁵⁰ מבחינה זו ראשית ישראל הייתה פועל יוצא של חורבן ערי כנען ולא להפך.

45 על השושלת העשרים ושש וארץ-ישראל ראו שם, עמ' 430-469; על יאשיהו ומצרים בחוף ראו: N. Naaman, 'The Kingdom of Judah under Josiah', Tel-Aviv, 18 (1991), pp. 44-55

ראו: Y. Hoffman, 'The Exodus — Tradition and Reality: The Status of the Exodus Tradition in Ancient Israel', I. Shirun-Grumach (ed.), *Jerusalem Studies in Egyptology (Ägypten und Altes Testament, 40)*, Wiesbaden 1998, pp. 193-202

47 ראו למשל מאמרו של אולברייט על הכיבוש הישראלי (לעיל, הערה 3); ידין (לעיל, הערה 4).

48 ראו בפירוט: I. Finkelstein, *The Archaeology of the Israelite Settlement*, Jerusalem 1988, pp. 295-302

49 ראו: A. Alt, 'Josua', BZAW, 66 (1936), pp. 13-29; M. Noth, 'Bethel und Ai', PJ, 31 (1935), pp. 7-29; idem, 'Die fünf Könige in der Höhle von Makkeda', *ibid.*, 33 (1937), pp. 22-36

ראו למשל: W.A. Ward & M. Sharp Joukowsky, *The Crisis Years: The 12th Century B.C.*, Dubuque 1992

כיצד עלינו להבין אם כן את תיאור כיבוש הארץ בספר יהושע ובשופטים א? גם במקרה זה הקורא את הסיפורים מן הדין שידע כי הוא משייט בעולמה האידאולוגי והתאולוגי של יהודה של סוף ימי המלוכה ולא בנופי תקופת הברונזה המאוחרת או תקופת הברזל א. החומרים האלה משקפים בראש ובראשונה את הרעיונות והמטרות של שושלת בית דוד ומקדש ירושלים במאה השביעית לפה"ס, ובעיקר את הרעיון הפני-ישראלי שקרם אז עור וגידים. כפי שהראה חוקר המקרא ריצ'רד נלסון, דמותו של יהושע איננה אלא השלכה לאחור של דמותו של יאשיהו.⁵¹ זאת ועוד, למיטב הבנתנו תיאורי הכיבוש הם משל (המבוסס אולי על אגדות, על סיפורי עם ועל זיכרונות אותנטיים) שלא בא אלא לומר כי יהודה היא היורשת הלגיטימית היחידה של הטריטוריות של ממלכת ישראל שאיננה ושל שטחי השפלה שקרעה אשור מיהודה. יריחו הייתה העיר הדרומית-מזרחית של הממלכה הצפונית וסופחה אל ממלכת יאשיהו; העי ובית-אל היו בלב האזור שאכן 'כבש' יאשיהו עם נסיגת אשור; השפלה חזרה במאה השביעית לפה"ס לידי יהודה; והמלחמה שתוארה בצפון התחוללה, כביכול, בדיוק בגבולות אזורי הגליל של הממלכה הצפונית. הוא הדין בתיאור הארץ הנשארת, שלא בא אלא להגדיר אזורים שלא היו בתחום ממלכות יהודה וישראל המאוחרות (מישור החוף של פלשת, החוף הפניקי ובקעת הלבנון) ולפיכך אינם יכולים להיכלל בממלכת יהודה גם על פי חלומות מלכי דוד המאוחרים. ורשימת הכיבושים המוצלחים (כולם ביהודה) וכישלונות הכיבוש של שבטי הצפון (כולם בישראל) בפרק א בספר שופטים אינה אלא משל תאולוגי לצדיקותה של יהודה מול כישלונה של הממלכה הצפונית לעקור ולבער את תרבותה של כנען מתוכה.

פרק מרכזי נוסף בהיסטוריה הדו־טרונימיסטית הוא תיאור הממלכה המאוחדת של דוד ושלמה. במקרא מסופר על כיבושים נרחבים של דוד ועל האימפריה שיסד מן הפרת ועד גבולות מצרים. ואילו שלמה מוצג כגדול הבנאים, שהקים מקדש וארמון בירושלים ועסק בבנייה בערים הראשיות של הצפון - מגידו, חצור וגזר. הארכאולוגים שעטו אל השדה כשהם אווזים בידיהם תיאור זה. הם זיהו סדרה של חורבנות בכל רחבי הארץ כמעשה ידיו של דוד⁵² וכן 'גילו' את בנייני הפאר שבנה שלמה במגידו ובמקומות אחרים.⁵³ אולם הניסיון לאשש בממצאים ארכאולוגיים את התדמית המקראית של הממלכה המאוחדת נתקל בקשיים כבר לפני שנים: ירושלים לא סיפקה עדויות להיותה בירה משגשגת של אימפריה גדולה; העדויות ל'ממלכה המאוחדת' באו אך ורק מצפון הארץ; קיומה של ממלכה גדולה בישראל נגד את התמונה הכללית שהצטיירה ממערבו של המזרח הקדום, ושלפיה צמחו המדינות הראשונות באזור רק במאה התשיעית לפה"ס, כתוצאה מן ההתפשטות האשורית; וכן התגלו קשיים בפרטים נקודתיים - נמצא למשל כי ארמונות מגידו, הבנויים בסגנון צפוני, קודמים בעשרות שנים לארמונות הצפוניים שהם מחקים. אך עניינים אלה ואחרים טואטאו אל מתחת לשטיח.

51 ראו: R.D. Nelson, 'Josiah in the Book of Joshua', *JBL*, 100 (1981), pp. 531-540.

52 ראו למשל: מזר (לעיל הערה 39), עמ' 174.

53 ראו למשל: י' ידן, 'מגידו של מלכי ישראל', קדמוניות, 10 (תש"ל), עמ' 38-56; W.G. Dever, *Recent Archaeological Discoveries and Biblical Research*, Seattle 1990, pp. 85-117.

מלכות דוד, כולל שטחי הממלכה הצפונית שאיננה עוד. תיאור הממלכה המאוחדת אינו אלא תשקיף של התאולוגיה ושל השאיפות המדיניות של יאשיהו וחצרו. וכך סיפור מעשי הבנייה של שלמה בחצור, מגידו וגזר למשל אינו יותר מאשר אמירה לא מחייבת על שלטונם, כביכול, של המלכים הקדומים מן הדרום במרכזים העיקריים של ממלכת הצפון המאוחדת יותר, אולי על רקע זיכרון למעשי בנייה נרחבים בערים אלה במאה השמינית לפה"ס.

לכל אורך הדרך אנו מתבוננים במציאות כפולה: מצד אחד ניצבת הארכאולוגיה, שמספרת את הסיפור היישובי, הדמוגרפי והכלכלי בן הזמן, ומצד אחר עומד הסיפור המקראי, שנכתב בתקופה מאוחרת כדי לשרת את מטרותיה של יהודה של סוף ימי המלוכה, ובמקרה של החומש גם את קהילת המקדש בירושלים של ימי שיבת ציון. גם אם התיאורים המאוחרים מבוססים על סיפורי עם וזיכרונות קדומים, ספק רב אם אפשר לשחזרם. ראשית, קשה לדעת כיצד ובמשך כמה זמן הועברו הסיפורים הללו מאב לבנו. ושנית, הסופרים המאוחרים עשו שימוש בחומרים הקדומים לצורכיהם ולכן אפשר ששינו אותם לבלי הכר.

את סיפורי האבות ויציאת מצרים יש לקרוא אפוא על רקע מציאות ארכאולוגית והיסטורית שאיננה קודמת למאה השביעית לפה"ס ועל רקע הצרכים האידאולוגיים של שלהי ימי ממלכת יהודה ושל פחוות יהוד של ימי שיבת ציון. ישראל הקדום צמח מאוכלוסיית כנען והתגבש בתהליך אטי וארוך, והקווים הלאומיים והאתניים בין ישראלים, מואבים, עמונים וארמים התהוו במהלך מאות שנים. וממילא לא היה כיבוש צבאי של ערי כנען. אם התיקון המוצע לתאריך שכבות תקופת הברזל נכון, נשמטת סופית הקרקע הארכאולוגית מתחת לתיאור הממלכה המאוחדת כמדינה זוהרת, גדולה ומשגשגת. ספק רב בעינינו אם היו ישראל ויהודה מדינות 'תאומות', שהרי המפריד בין תרבויותיהן אינו נופל מן המאחד. ישראל הייתה המדינה הישראלית הראשונה, ויהודה לא התפתחה לכלל מדינה של ממש לפני חורבנה של ישראל.⁵⁷ על כן הרעיון של ישראל הגדולה לא יכול היה לצוץ לפני המאה השמינית לפה"ס.

אך השלילה במקרה זה היא רק מבוא לחיוב. עם חורבנה של הממלכה הצפונית החלו להיווצר התנאים שהביאו לכתיבת ההיסטוריה הישראלית. וכאן התחולל הפלא הספרותי והתאולוגי הגדול מכולם: במדינה זעירה, מבודדת ושולית בזירה הבין-לאומית, שתרבותה החומרית עלובה ביחס, ששטחה היה אולי כ-2,000 קמ"ר, ושאוכלוסייתה כ-100,000 איש,⁵⁸ התפרצה היצירה הספרותית שעיצבה את התרבות המערבית. ספק רב בעינינו אם נוכל אי פעם לשחזר את הסערה התרבותית והאידאולוגית שהתחוללה בירושלים במאה השביעית לפה"ס. אולם אחדים מן הכוחות שפעלו בה מבצבצים מן הארכאולוגיה ומן הטקסט המקראי. חורבנה של ממלכת ישראל הפך את יהודה לגורם הדומיננטי באזור ואפשר לה לטעון למנהיגות על כל שטחי ישראל הכבושה ועל אוכלוסייתה שלא הלכה בגולה. אך רעיונות כאלה לא יכלו להתממש לפני נסיגת אשור מן הזירה במחצית השנייה של המאה השביעית לפה"ס. אז פרצה האידאולוגיה הדו־טרונומיסטית במלוא עצמתה. במרכזה הייתה הקריאה

57 ראו: י' פינקלשטיין, 'ראשית המדינה בישראל וביהודה', ארץ-ישראל, כו (תשנ"ט), עמ' 132-141.

58 ראו: פינקלשטיין (לעיל, הערה 13).

לעבודת אל אחד, במקום אחד ולשלטון של מלך אחד - משושלת בית דוד - על כל ישראל. והתקסטים - סיפורי האבות והשופטים, חוקת ספר דברים וההיסטוריה הדויטרונומיסטית - נועדו כולם לשרת את הרעיונות האלה. ספק בעינינו אם היו הרעיונות האלה צוברים עצמה אלמלא התגלגלה ההיסטוריה בצורה שהתגלגלה והביאה לכך שהם יתאימו גם לקהיליית המקדש של שבי ציון. כך חלחלה האידאולוגיה הדויטרונומיסטית אל היהדות של ימי הבית השני ודרכה אל הנצרות הקדומה.

וכך נסגר המעגל. מרכזיותה של האידאולוגיה הדויטרונומיסטית בתרבות היודיאורנוצורית מסבירה את העניין העצום ב'היסטוריה' המקראית ואת המהומה המתחוללת כל אימת שהארכאולוגיה מאיימת על ה'אמת' המקראית. אך אמת מקראית אכן קיימת, אם כי לא במרדף של אברהם אחרי כדרלעומר של האלף השני ולא בחציית ים סוף בחרבה בתקופה הפרעונית; גם לא בתרועות החצוצרות סביב חומות יריחו בסוף תקופת הברונזה המאוחרת ואפילו לא בממלכת שלמה המשתרעת מן הפרת ועד מצרים במאה העשירית לפה"ס. אמת זו קיימת ונושמת במציאות, בצרכים, בדחפים, בקשיים, בתסכולים, בתקוות ובתפילות של יהודה בסוף ימי המלוכה ושל קהילת המקדש בירושלים של ימי שיבת ציון.

